

KS. STANISŁAW DYK

ZNACZENIE TERMINU „MISTERIUM” W REFLEKSJI TEOLOGICZNO-LITURGICZNEJ

Tradycja i liturgia chrześcijańska wiązała termin „misterium” z wydarzeniem Jezusa Chrystusa. Misterium Chrystusa przyznawano w chrześcijaństwie zawsze podstawową wartość. Zarówno Sobór Watykański II, jak i reforma posoborowa traktuje termin „misterium” jako słowo-klucz. Przede wszystkim misterium paschalne Chrystusa jawi się tu jako centralna i jednocząca rzeczywistość chrześcijańskiej wiary i egzystencji. Misterium i misteria Chrystusa są podstawą kultu (por. KL 6) oraz treścią homilijnego przepowiadania (por. KL 35,2). Samo pojęcie „misterium” tłumaczone jest dosyć często na język polski jako „tajemnica”, przez co może być odbierane jedynie jako jakaś tajemna wiedza, co w odniesieniu do Jezusa mogłoby oznaczać jedynie Jego naukę nie dla wszystkich dostępną i zrozumiałą. Przy takim rozumieniu terminu „misterium” chrześcijaństwo łatwo może być sprowadzone do światopoglądu czy systemu moralnego. Ważne jest zatem dokładne zrozumienie samego pojęcia „misterium” oraz ewolucji, jaką słowo to przechodziło w refleksji teologiczno-liturgicznej. Chodzi przede wszystkim o sens tego terminu w odniesieniu do wydarzenia Jezusa Chrystusa i Jego zbawczego dzieła. Taka jest, skrótowo ujmując, tematyka poniższej refleksji.

1. HELLENISTYCZNE I BIBLIJNE ZNACZENIE „MISTERIUM”

Wyjaśniając sens terminu „misterium”, trzeba sięgnąć najpierw do jego pierwotnego, greckiego źródła, czyli *μυστήριον*. Pojęcie to odnosiło się do hellenistycznych religii misteryjnych. W swojej ewolucji semantycznej sło-

Ks. dr hab. STANISŁAW DYK – kierownik Katedry Homiletyki w Instytucie Teologii Pastoralnej KUL; wykładowca homiletyki i teologii ewangelizacji; redaktor naczelny „Przeglądu Homiletycznego”; adres do korespondencji: ul. Radziszewskiego 7, 20-039 Lublin; e-mail: stan.dyk@wp.pl

wo to miało pierwotnie właśnie charakter kultowo-religijny. Słowo *μυστήριον* (a właściwie *μυστήρια* – liczba mnoga do *μυστήριον*) odnoszone było do ujętej całościowo świętej ceremonii, rytu. Uczestnik takiej celebracji mógł doświadczać zbawienia obecnego w sprawowanym misterium, to znaczy mógł doświadczyć i przeżyć los jakiegoś bóstwa. Poprzez inicjację był on wprowadzany w boską egzystencję i mógł mieć w niej udział. Poprzez czynność kultyczną, która była współdziałaniem w boskich misteriach, jej uczestnicy doświadczali przebóstwienia. Stąd też z misteriami związane jest pojęcie pamiętki – anamnezy, czyli rytualnego obchodzenia i urzeczywistnienia jakiegoś boskiego dzieła¹. Należy podkreślić, że *μυστήριον* nie miało raczej znaczenia doktrynalnego. Aspekt poznawczy w tych religiach był dostępny w micie, należał do tzw. wiedzy tajemnej. Dostęp do misterium czy mitu zastrzeżony był jedynie dla osób wtajemniczonych². Słowo *μυστήριον* oznaczało zatem coś, o czym trzeba milczeć. Uczestnik liturgii związany był przysięgą. W konsekwencji więc omawiany termin oprócz tego, że używany był do oznaczenia rytów inicjacyjnych i celebracji religii misteryjnych, począł być wykorzystywany także do określania tajemniczego aspektu mitów i związanego z nimi zbawienia. Chodziło tu jednak nie o jakieś aspekty doktrynalne mitu (system wartości etycznych, teologia, dogmat), lecz o proste poznanie mitu w jego podstawowej strukturze narracyjnej³. Zakres

¹ Według O. Casela świętowanie „misterium” miało postać liturgii i odbywało się w trzech częściach. Pierwsza z nich odnosiła się do sakramentalnych rytów, wśród których wymienić należy rytę inicjalne. W ujęciu negatywnym prowadziły one uczestnika kultu do oczyszczenia z dotychczasowej błędnej drogi życia, a w ujęciu pozytywnym przygotowywały do wyższego poświęcenia się bóstwu. Druga część świętowania „misterium” dotyczyła rytów pełnych ekstazy (taniec, głośna muzyka, głęboko brzmiące instrumenty muzyczne), poprzez które człowiek mógł uwolnić się od codzienności i wejść w jakiś wyższy rodzaj bytowania. Poprzez ekstazę dusza mogła uwolnić się z ciała i połączyć się z bóstwem. Trzecia część liturgii pogańskich mitów polegała na dramatycznym przedstawieniu historii bóstw. Uczestnicząc w takich dramatach, człowiek odczuwał uszczęśliwiającą bliskość bóstwa i doznawał przemiany na płaszczyźnie estetycznej. Por. W. J. Pałucki. *Rok liturgiczny Paschą Chrystusa. Misterium roku liturgicznego według Odo Casela OSB (1886-1948)*. Sandomierz 2006 s. 68-73.

² Warto dodać, że ryt i mit były w religiach misteryjnych ściśle powiązane. W rycie celebrowało się treść mitu. W ten sposób następowała aktualizacja mitu, który oddziaływał na ludzi poprzez celebrację rytualną. Kult misteryjny stawał się środkiem, poprzez który to wszystko, co kiedyś mityczny bóg uczynił dla ludzi, stawało się rzeczywistością, a przez to źródłem zbawienia. Por. G. Borkam. *Mysterion*. W: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*. In *Verbindung mit zahlreichen Fachgenossen*. Hrsg. von G. Kittel, G. Friedrich. Stuttgart 1933-1979 – Bd. IV s. 810-814; O. Casel. *Chrześcijańskie misterium kultyczne*. Tłum. A. J. Znak. Oleśnica 1992 s. 80-84.

³ Kult misteryjny polegał przede wszystkim na wykonaniu określonych rytów przekazanych przez dawne czasy. Ryty te były elementem niezmiennym, stałym. Kto czcił bogów poprzez

stosowania tego terminu ulegał zmianom w kolejnych wiekach. Wedle Platona *μυστήριον* oznacza już nie święte rytury, lecz ukryte nauczanie ezoteryczne, możliwe do zrozumienia jedynie przez tych, którzy posiadają zdolność takiego poznania. Tutaj prawdziwą inicjacją jest droga poznania, która prowadzi przez kolejne stopnie aż do pełni kontemplacji ukrytej prawdy. Można zauważyć, że Platon używa terminu *μυστήριον* już dla oznaczenia tajemnej wiedzy. W takim znaczeniu słowo to obecne będzie w teologii aleksandryjskiej i poprzez neoplatonizm dotrze aż do późnego średniowiecza⁴.

W Piśmie Świętym słowo *μυστήριον* stosowane jest jako swoisty termin techniczny. Widać to zwłaszcza w Nowym Testamencie. Odnosi się ono zawsze do Chrystusa, aczkolwiek rozumiane jest w różny sposób. I tak pod pojęciem tym kryje się całościowa, teologiczna wizja jedynego misterium Chrystusa lub też rozwinięcie tego misterium w innych pojedynczych misteriach. W tradycji synoptycznej tytuł „misteria” odnosi się do poszczególnych wydarzeń życia Jezusa po to, aby były one rozumiane jako urzeczywistnienie misterium królestwa Bożego⁵. *Μυστήριον* rozumiane jest także jako tajemniczy plan Bożego zbawienia, spełniający się w Chrystusie i mający swe ostateczne wypełnienie na końcu czasów (sens eschatologiczny). Jest to historia przygotowana przez samego Boga i przez Niego realizowana. Zbawcze plany Boga dostępne są dla ludzkiej percepcji jedynie poprzez Boże objawienie. Pojęcie to w Nowym Testamencie, szczególnie u św. Pawła, oznacza następnie streszczenie najważniejszych wydarzeń zbawczych w formie symbolu wiary lub też przedstawianie ich za pomocą hymnów adresowanych do Pana obecnego we wspólnotowych celebracjach. W celebracjach tych, obejmujących przepowiadanie, wyznanie wiary, hymny i akcje sakramentalne (chrzest i Eucharystia), dokonuje się uobecnienie zbawczych wydarzeń oraz ich podmiotu – Pana. W końcu *μυστήριον* odnosi się i do

spełnienie określonych rytów, ten nazywany był (w pojęciu ludzi antycznych) człowiekiem pobożnym. Por. E. M a z z a. *La portata teologica del termine «mistero»*. „Rivista Liturgica” 74:1987 nr 3 s. 323 n.; S. C z e r w i k. *Paschalne misterium*. W: *Leksykon Teologii Fundamentalnej*. Red. M. Rusecki. Kraków 2002 s. 896.

⁴ Por. B o r n k a m m, jw. s. 814-816.

⁵ Królestwo Boże objawia się przez „tajemnicę” przepowiadania i czynów Jezusa. Innymi słowy, tajemnicą królestwa Bożego jest sam Jezus Chrystus, który ustanawia to królestwo. Królestwo Boże związane jest wyłącznie ze sprawami Bożymi (por. Mk 4, 26-29), które z woli Bożej objawione są tylko „małej trzódce” (Łk 12, 32), czyli tym, którzy wierzą w Jezusa i rozpoznają w Jego dziełach dokonującą się rzeczywistość królestwa Bożego. W ten sposób objawiają się tajemnicze wydarzenia, misteria bądź misterium, dzieła Jezusa. Dzieła te rozumiane są przede wszystkim jako dokonane przez Jezusa znaki. Por. S. D y k. *Współczesne przepowiadanie homilijne misteriów publicznego życia Jezusa*. Lublin 2008 s. 30.

Kościoła i do całego życia wierzących, w którym powinien urzeczywistnić się Chrystus – Jego cierpienie i zmartwychwstanie. Ta idea naśladowania Chrystusa widoczna jest już w Ewangeliach (por. Mt 10, 38). Na swój sposób podejmie ją potem św. Paweł. Wszystkie te aspekty pojęcia *μυστήριον* pozostawały jeszcze razem w doświadczeniu pierwotnego Kościoła, który na różne sposoby przeżywał wydarzenie Jezusa Chrystusa, swego Założyciela⁶. Podsumowując semantykę *μυστήριον* w Nowym Testamencie, można za V. Warnachem wskazać następujące znaczenia tego terminu : misterium jako Boży plan wobec świata i zbawienia – „misterium podstawowe”; misterium stworzenia; zbawcze dzieło Chrystusa albo „misterium Chrystusa” w sensie ścisłym; misterium Kościoła; misterium kultu w słowie i sakramencie; rzeczywistość zbawcza w wiernych; eschatologiczne wypełnienie; misterium zła jako przeciwstawienie się Bożemu misterium⁷.

2. PATRYSTYCZNE ROZUMIENIE „MISTERIUM” CHRYSYTA

W czasach poapostolskich centralne miejsce w przepowiadaniu słowa Bożego, w sprawowaniu liturgii i w kształtowaniu życia chrześcijańskiego zajmowało paschalne misterium Chrystusa. To ono było także głównym wątkiem w kształtowaniu się wiary Kościoła⁸. Ostateczne miejsce w życiu Kościoła misteria Chrystusa uzyskują wraz z ustanowieniem dnia Pańskiego

⁶ Por. A. Grillmeier. *Geschichtlicher Überblick über die Mysterien Jesu im allgemeinen*. W: *Mysterium Salutis. Grundriss Heilsgeschichtlicher Dogmatik*. Hrsg. von J. Feiner, M. Löhrer. B. III/2: *Das Christuserlebnis*. Einsiedeln–Zürich–Köln 1969 s. 7; D. Mosso. *Vivere i sacramenti*. Milano 1992 s. 103.

⁷ Por. V. Warnach. *Christusmysterium*. Graz 1977 s. 23 n. Według J. Królikowskiego, który odwołuje się przede wszystkim do św. Pawła, termin „misterium” zawiera w sobie takie składowe tego pojęcia jak: składowa epistemologiczna – nie można w sposób czysto intelektualny przeniknąć rzeczywistości misterium, lecz domaga się ono pełniejszego wniknięcia w nią przez wiarę; składowa zbawcza – każda rzeczywistość misterium niesie z sobą odpowiednią łaskę i prowadzi do rzeczywistego spotkania z Bogiem; składowa eschatologiczna – opisywana rzeczywistość ma ścisły związek z powtórным przyjściem Chrystusa, czyli wskazuje na „ostateczne” odniesienia opisywanej rzeczywistości. J. Królikowski. *Mysteria „vitae Christi” a poszukiwania współczesnej chrystologii*. W: J. Ratzinger, J. Królikowski. *Z Chrystusem w historii. Rozważania chrystologiczne*. Kraków 1999 s. 90. Według K. Rahnera misterium Jezusa ma wymiar historyczny (jest to konkretne wydarzenie zaistniałe w dziejach świata) i transcendentny (jest objawieniem Boga; jest uobecnieniem boskiej rzeczywistości). Por. T. Doła. *Teologia misterium życia Jezusa*. Opole 2002 s. 36.

⁸ Por. Grillmeier, jw. s. 7 n.; Ch. Schönborn. *Bóg zesłał Syna swego. Chrystologia*. Poznań 2002 s. 234 n.

jako pamiątki dnia Wielkanocy, obchodzeniem świąt chrześcijańskich i kształtowaniem się cyklu roku liturgicznego⁹. Ukształtowanie się roku kościelnego doprowadziło do uformowania się homilii związanej ze świętami liturgicznymi. Jej najstarszym przykładem jest homilia paschalna Melitona z Sardes, który także posługuje się pojęciem *μυστήριον*, lecz nadaje mu szersze znaczenie, niż to jest w Nowym Testamencie. Autor homilii mówi o „misterium Paschy”, o „nowym misterium”, którego centrum jest sam Jezus Chrystus. Według Melitona „misterium” to całość chrześcijańskiego zbawienia¹⁰.

Ojcowie Kościoła w rozumieniu słowa „misterium” bliżsi byli Septuagincie i nauce św. Pawła niż misteryjnym religiom świata pogańskiego. Św. Ignacy Antiocheński nie pojmuje „misterium” w kategoriach tajemnej wiedzy, lecz jako zbawcze wydarzenie Chrystusa, które można poznać dzięki Objawieniu¹¹. W sposób systematyczny znaczenie „misterium” podaje św. Grzegorz z Nysy. Odwołując się do teologii św. Pawła, twierdzi, że *μυστήριον* jest zbawczym działaniem Boga w Chrystusie, a dokładniej – zbawczym działaniem Boga w jego potrójnej gradacji: Stary Testament–Chrystus–Kościół. W sensie jeszcze bardziej ogólnym *μυστήριον* oznacza zbawczą rzeczywistość ukrytą w zewnętrznym znaku, symbolu lub *τύπος*, czy to w historycznych formach Starego Testamentu, czy w Nowym Testamencie, czy to w jego kultowym odtworzeniu, które pozwala wiernym

⁹ Por. A. Bergamini. *Anno liturgico*. W: *Liturgia*. A cura di D. Sartore, A. M. Triacca, C. Cibien. Milano 2001 [dalej: DL] s. 82 n.

¹⁰ Por. Meliton z Sardes. *Homilia paschalna*. W: *Liturgia Godzin*. T. II. Poznań 1984 s. 354 (Godzina czytań z Wielkiego Czwartku: *Baranek Boży złożony w ofierze wyrwał nas śmierci, by dać nam życie*).

¹¹ Inni Ojcowie Kościoła w swoich poglądach odnoszą się do religii pogańskich. Mimo zasadniczych różnic między chrześcijańskim a pogańskim rozumieniem tego słowa istnieją tu pewne podobieństwa. Św. Justyn sytuację tę nazywa diabelskim małpowaniem. Klemens Aleksandryjski jest już dużo bardziej swobodny i przedstawia „misterium” chrześcijańskie jako najwyższe wypełnienie pogańskich przepowiedni. Według niego dzieło zbawcze – „misterium” – wychodzi od Boga, przez Niego jest objawione, a potem na nowo proklamowane i komunikowane w formie ukrytej w celebracji kultowej. Misteria te jako fakty historyczne odtwarzają ich boski sens tym, którzy są do tego upoważnieni poprzez światło Objawienia, dlatego też wynoszą one uczestnika ich celebracji do najwyższego stopnia życia duchowego. Dla Orygenesca cała historia zbawienia jest „misterium”. Bóg dokonuje zbawienia w symbolu profetycznym (w *τύπος* Starego Testamentu), aktualizuje go w życiu, śmierci i zmartwychwstaniu Chrystusa oraz komunikuje poprzez słowo i kult Kościoła aż do czasu, kiedy wszystko to znajdzie swoje eschatologiczne wypełnienie. W tym samym kierunku idą późniejsi Ojcowie, jak św. Hipolit, św. Atanazy, św. Cyryl Aleksandryjski. Ten ostatni w swoich *Katechezach mistagogicznych* wskazuje i wyjaśnia, jak Chrystus uobecnia się w misterium kultu, który jest komunikacją boskiej rzeczywistości. I tak na przykład w Komunii św. dokonuje się fizyczne, a nie tylko moralne zjednoczenie z Chrystusem.

uczestniczyć w aktualizowanym wydarzeniu zbawczym. Ojcowie greccy rozumieją więc *μυστήριον* jako zbawcze dzieło Boga dokonane w Chrystusie i jego udzielające się wiernym odtworzenie w rycie¹².

W owym czasie przepowiadanie chrześcijańskie zaczęło posługiwać się, obok greki, także łaciną. Grecki termin *μυστήριον* został zastąpiony jego łacińską kalką *mysterium*. Ten ostatni zagubił swoje znaczenie kultyczne i odnosił się bardziej do prawdy objawionej i jej starotestamentalnej figury (*τύπος*). Ponieważ jednak w jakiś sposób sens kultyczny ciągle był w nim obecny, przez co przypominał rytury pogańskie, dlatego z czasem zaczęto używać łacińskiego tłumaczenia tego słowa, a mianowicie *sacramentum*¹³. *Sacramentum* przyjmuje w tym czasie bardzo różnorodny sens. W liturgii oznacza on ofiarę i ryt święty (w sensie dzisiejszych sakramentów i sakramentaliów)¹⁴. Punktem zwrotnym było pojawienie się łacińskiego tłumaczenia Pisma Świętego (tzw. Wulgata), które z czasem stało się na Zachodzie wersją powszechnie obowiązującą. W Wulgacie ten sam grecki termin *μυστήριον* został przetłumaczony raz jako *sacramentum*, innym razem jako *mysterium*¹⁵. Stąd przez długi czas w języku chrześcijańskiego Zachodu używano tych dwóch słów prawie jako synonimów¹⁶. Pojęciami tymi

¹² Por. Casel, jw. s. 27-32; Pałęcki, jw. s. 89-91; B. Neunheuser (A. M. Triacca). *Mistero*. DL s. 1217; Mossó, jw. s. 103-105.

¹³ Por. Borckamm, jw. s. 831-834. Termin *sacramentum* szczególnie preferuje Tertulian. Słowo to w jego refleksji oznaczało: przysięgę wojskową, która religijnie poświęcała na służbę imperatorowi; regułę wiary; normę życia religijnego; symbolikę rytów misteryjnych; chrzest; Eucharystię; małżeństwo; kompleks rytów sprawowanych przez Kościół; figury starotestamentalne; prorocтва; rzeczywistość tajemną i misteryjną; historyczny plan, poprzez który Bóg chce zbawić człowieka. Por. Mossó, jw. s. 98 n. Trudno jednak stwierdzić, czy Tertulian terminy *sacramentum* i *mysterium* traktował jako synonimy. Nie posługuje się on nigdy tym drugim pojęciem. Co prawda tam, gdzie tekst grecki listów Pawłowych mówi o *mysterium*, Tertulian używa zawsze *sacramentum*. Możliwe jednak, że posługuje się on *sacramentum* nie dla tłumaczenia, lecz dla interpretowania *mysterium*. Por. Mazza, jw. s. 335 n.

¹⁴ W sposób szczególny słowo to odnosi się do chrztu i zobowiązań wiary, które z niego płyną. Jest to nawiązanie do pogańskiego znaczenia tego słowa, a mianowicie do przysięgi nowicjusza, który poświęcał się bóstwu. W sensie bardziej abstrakcyjnym termin *sacramentum* oznacza potem *τύπος* Starego Testamentu, objawienie Nowego Testamentu, tzn. ekonomię zbawienia dokonaną w Chrystusie, wydarzenie zbawcze, religię chrześcijańską, ukrytą prawdę. Por. Neunheuser (Triacca), jw. s. 1217 n.; Mazza, jw. s. 335.

¹⁵ Jeśli chodzi o Nowy Testament, to *sacramentum* użyte jest jako tłumaczenie *μυστήριον* w: Ef 1, 9; 3, 3; 9; 5, 32; Kol 1, 27; 1 Tm 3, 16, *mysterium* natomiast w: Mt 13, 11; Mk 4, 11; Łk 8, 10; 1 Kor 2, 7; 4, 1; 13, 2; 14, 2; 15, 51; Ef 3, 4; 6, 19; Kol 1, 26; 2, 2; 4, 3; 2 Tes 2, 7; 1 Tm 3, 9. Por. Mossó, jw. s. 99.

¹⁶ Jednocześnie jednak nie wszyscy Ojcowie i pisarze łacińscy używali tych dwóch słów dokładnie w tym samym znaczeniu. Stąd może płynąć wniosek, że *sacramentum* mogło być

oznaczano wydarzenia historii zbawienia, ryty Kościoła, poprzez które uczestniczy się w tych wydarzeniach, oraz prawdy wiary chrześcijańskiej objawione przez Boga, które historycznie wypełniły się w zbawczym dziele Chrystusa¹⁷. Św. Leon Wielki słów *sacramentum/mysterium* używał na oznaczenie historycznych dzieł zbawczych, ich liturgicznej celebracji, ich ukrytego, ostatecznego sensu oraz doktryny chrześcijańskiej, która o nich mówi. Za pomocą tych dwóch pojęć stworzył on syntezę wydarzenia zbawczego, które w ciągu wieków było wyjaśniane na wiele sposobów. *Mysterium/sacramentum* zbawczego planu Boga realizuje się, według niego, w historycznych wydarzeniach Starego Testamentu. Wydarzenia te są znakami (*sacramenta*) zbawczego dzieła Chrystusa i jego misteriów. Te z kolei wychodzą nam naprzeciw w *sacramenta* Kościoła, w których celebruje się ich pamiątkę i w ten sposób komunikowane są wiernym¹⁸. Ewangelia je zwiastuje. Doktryna wiary zaś daje je poznać¹⁹.

Antyczne dziedzictwo rzymskiej liturgii pozostało żywe w teologii średniowiecznej, choć trzeba dodać, że terminologia liturgiczna nie została

synonimem *mysterium*, choć niekoniecznie. Por. B o r n k a m m, jw. s. 831-834. W tym kontekście szczególnie interesująca jest postawa św. Ambrożego, który zachowuje jeszcze rozróżnienie między *sacramentum* a *mysterium*. Pierwszy z tych terminów rozumiany jest przezeń jako ryt sakramentalny, a drugi jako wydarzenie zbawcze potwierdzone w Biblii. Podkreślając związek między historią zbawienia a rytami, Ambroży posługuje się takimi terminami jak: *sacramentum mysterii*, *sacramenta mysteriorum*, *mysteria sacramentorum*. W ten sposób podkreśla on, że dane wydarzenie historii zbawienia nie jest zamknięte w przeszłości, lecz jest obecne i działa w „dzisiaj” liturgii. Por. M a z z a, jw. s. 336 n.

¹⁷ Por. M o s s o, jw. s. 108. Delikatne różnice, jakie istniały między *mysterium* a *sacramentum* z czasem zupełnie zanikły. Pojęciu *sacramentum* szczególną znaczenie przypisuje św. Augustyn. *Sacramentum* oznacza u niego zawsze bardziej chrześcijańskie fakty, działania, ryty niż ryty Starego Testamentu. Augustyn rozwija stwierdzenia teologii greckiej (głównie aleksandryjskiej) i przez swe rozważania sprawia, że następująca potem teologia łacińska będzie rozumiała *sacramentum* jako święty ryt, święty i widzialny znak (*signum*), w którym ukazane są rzeczywistości niewidzialne. Taki znak wiedzie do poznania czegoś różnego od siebie, aczkolwiek z drugiej strony znak ten ma pewne ontologiczne podobieństwo do oznaczanej rzeczywistości. Ta oznaczana rzeczywistość (*res*) jest w swojej istocie zawsze ta sama. Jest nią Jezus Chrystus i Jego dzieło zbawcze. W ten sposób, idąc po linii starożytnego rozumienia „mysterium”, stwierdza, że misteria/sakramenty są tajemniczymi znakami, które odwołują do ostatecznej rzeczywistości zbawczej Chrystusa i ją komunikują. Por. N e u n h e u s e r (T r i a c c a), jw. s. 1218 n.; M o s s o, jw. s. 108-110.

¹⁸ W swoich mowach Leon Wielki podkreśla z całą mocą, że w kultycznej celebracji, w *hodie* kultu Bożego, wspomnianie zbawczego dzieła czyni nas jego uczestnikami: „Zbawiciel nasz, najdrożsi, dzisiaj narodził się, radujmy się” (*Mowa 21, 1*); „Dzisiaj [...] stwórca świata wcielił się w łono Dziewicy” (*Mowa 26, 1*). Celebracja pamiątki w jakiś sposób ożywia wspomniane wydarzenie.

¹⁹ Por. N e u n h e u s e r (T r i a c c a), jw. s. 1219.

tu wyrażona z taką samą jasnością. Identyczność i niezamienialność *mysterium* i *sacramentum* stawała się w średniowieczu się coraz rzadsza. Termin *sacramentum* odnosił się bardziej, chociaż nie w sposób wyłączny, do rytu. Potem został on zarezerwowany do siedmiu sakramentów w prawdziwym i właściwym tego słowa znaczeniu – w takim też znaczeniu używany jest od Soboru Trydenckiego aż do dzisiaj. *Mysterium* natomiast zaczęło oznaczać coraz bardziej, aczkolwiek nie w sposób wyłączny, zbawcze, historyczne dzieło Chrystusa, a także tajemnice wiary, które przekraczają wszelką zdolność zrozumienia. Takie spojrzenie było już dalekie od sensu, jaki temu słowu przypisywał św. Paweł i Ojcowie Kościoła²⁰.

3. TEOLOGICZNA REFLEKSJA NAD „MISTERIUM” CHRYSYDUSA OD SOBORU WATYKAŃSKIEGO I DO VATICANUM II

W późniejszej teologii katolickiej termin *mysterium* wskazywał na możliwość ontologicznego poznania istoty Boga. Takie rozumienie odnaleźć można jeszcze w stwierdzeniach Soboru Watykańskiego I²¹. Pojmowanie misterium/misteriów jako doktrynalnej i abstrakcyjnej tajemnicy pozostanie na długo w teologii katolickiej²². Współcześnie jednak takie stanowisko jest raczej marginalne. Teolodzy dostrzegają, że abstrakcyjne rozumienie *mysterium* jest odejściem od biblijnej idei tego terminu. Zarówno bowiem Izajasz, jak i św. Paweł w tajemnym-bycie-Boga nie widzą, albo przynajmniej nie na

²⁰ Por. tamże s. 1220; Casel, jw. s. 54-59.

²¹ Klasycznym stwierdzeniem jest tutaj tekst odnoszący się do relacji wiary i rozumu: „Kościół zgadzał się i nieprzerwanie się zgadza również na to, że istnieje dwojaki porządek poznawczy, różniący się nie tylko zasadą, ale i przedmiotem: zasadą [*principio*], ponieważ w jednym z nich poznajemy za pomocą naturalnego rozumu, a w drugim – za pomocą wiary Bożej; przedmiotem zaś, ponieważ oprócz tego, czego może osiągnąć naturalny rozum, podawane nam są do wierzenia tajemnice [*mysteria*] ukryte w Bogu, których nie można poznać inaczej, jak tylko dzięki Bożemu objawieniu. Przeto Apostoł [...] oświadcza: «głosimy tajemnice Bożą, mądrość ukrytą [*in mysterio*], tę, która Bóg przed wiekami przeznaczył ku chwale naszej [...]» (1 Kor 2, 7-8). [...] Wprawdzie rozum, oświecony wiarą, skrzętnie, pobożnie i z umiarem, dzięki Bożemu darowi [*Deo dante*], zdobywa jakieś, choć bardzo owocne rozumienie tajemnic [*mysteriorum*] [...]. Boże bowiem tajemnice [*mysteria*], z samej natury swojej, w tak wielkim stopniu wykraczają poza [*hic excedunt*] stworzony umysł [...]” (Sobór Watykański I. *Konstytucja dogmatyczna o wierze katolickiej „Dei Filus”*. W: *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst łaciński i polski*. T. 4: (1511-1870): *Lateranum V, Trydent, Watykan I*. Kraków 2004 s. 901-903 (nr 43-46).

²² Zob. np. Cassabki. *Cristo incontro di due amori*. Torino 1967 s. 83-87.

pierwszym miejscu, tajemnic istoty Boga, lecz tajemne-istnienie-dróg Boga, tajemne-istnienie-dzieła Bożego w historii zbawczej. „Ukryta mądrość Boża” (1 Kor 2, 7) winna być odczytana bowiem w szerszym kontekście (1 Kor 1, 18 – 2, 16). Treścią i przedmiotem misterium Boga nie jest zatem na pierwszym miejscu tajemnica Jego istnienia, lecz Jego zbawcza wola, organizacja Jego zbawczego planu w historii zbawienia²³.

Właściwe rozumienie terminu „misterium” we współczesnej teologii zawdzięczamy ruchowi liturgicznemu, którego czołowym przedstawicielem był O. Casel. Jego refleksje dały początek tzw. teologii misteriów²⁴. Według Casela celebrowanie liturgiczne, w której uobecnia się zbawcze działanie Boga, jest pamiątką (*anamnesis, commemoratio*). Wspomnienie staje się „żywym misterium”. W takim „misterium” ofiara Chrystusa staje się obecna, a dokładniej – jest to obecność ciągle się odnawiająca²⁵. Owo „misterium” to, według Casela, „święta czynność kultyczna, w której pewien fakt staje się rzeczywistością w dokonywanym w rycie – wspólnota kultyczna, dokonując tego rytu, bierze tym samym udział w fakcie zbawczym i przez to uzyskuje zbawienie”²⁶. Casel, mówiąc o „drodze powrotu do misterium”, wskazuje na jego potrójne, a zarazem jedyne znaczenie. Misterium to przede wszystkim

²³ Por. G. Söhnge n. *Die Weisheit der Theologie durch den Weg der Wissenschaft*. W: *Mysterium Salutis. Grundriss Heilsgeschichtlicher Dogmatik*. Hrsg. von J. Feiner, M. Löhrer. Bd. I: *Die Grundlagen heilsgeschichtliche Dogmatik*. Einsiedeln–Zürich–Köln 1965 s. 910-939.

²⁴ Swoją koncepcję celebrowania liturgicznych i słowa *mysterium* Casel zawarł m.in. w takich dziełach jak: *Die Liturgie als Mysterienfeier*. Freiburg 1922; *Mysterium und Martyrium in den römischen Sakramentarien*. „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft” 2:1922 s. 18-38; *Die Messe als heilige Mysterienhandlung*. „Benediktinische Monatsschrift zur Pflege religiösen und geistigen Lebens” 5:1923 s. 20-28, 97-104, 155-161; *Das Christliche Kultmysterium*. Regensburg 1932 [tłum. pol.: *Chrześcijańskie misterium kultyczne*. Tłum. A. J. Znak. Oleśnica 1992; *Chrześcijańskie misterium kultu*. Przekład i wprowadzenie M. Wolicki. Kraków 2000].

²⁵ Por. tamże, s. 38. Według Casela w misterium kultu zawiera się istota chrześcijaństwa. „Chrześcijaństwo w swym pełnym i pierwotnym znaczeniu, Ewangelia «Boga» czy też «Chrystusa», nie jest więc jakimś światopoglądem z religijnym tłem, nie jest także jakimś religijnym czy teologicznym systemem prawd albo prawem moralnym, lecz jest «*Mysterium*» w Pawłowym rozumieniu tego słowa, to znaczy Objawieniem Boga ludzkości przez Bosko-ludzkie Dzieła, przepelnione życiem i mocą, i jest umożliwionym przez to Objawienie i przez udzielenie łaski przejściem ludzkości ku Bogu, wejściem odkupionego Kościoła w życie Boga poprzez Ofiarę zupełnego oddania i wypływające z niej przemienienie. [...] Religia Ewangelii, pobożność Nowego Przymierza, Liturgia Kościoła, nie mogą istnieć bez *Mysterium* kultycznego. [...] Kościół żyje w wierze i w *Mysteriach* kultycznych Chrystusa. Owe *Mysteria* kultyczne są odzyskaniem i zastosowaniem *Mysterium* Chrystusowego. [...] *Mysterium* kultyczne nie jest niczym innym, jak nieustannie nadal działającym na ziemi Bogiem-człowiekiem” (Casel. *Chrześcijańskie misterium kultyczne* s. 23 n., 44).

²⁶ Tamże s. 82.

Bóg w sobie samym, Bóg nieskończony, niedostępny. Gorące pragnienie człowieka, aby zbliżyć się do tego Boga, zostało spełnione w wydarzeniu Boga „w ciele”. Kolejne, nowe i pogłębione znaczenie słowa *mysterium* zatem to najpełniejsze objawienie się Boga w Chrystusie. Chrystus jest więc „misterium osobowym”. „Misteriami” są dzieła Jego pokornej egzystencji, a przede wszystkim Jego ofiarnicza śmierć. Głównie jednak misteriami są Zmartwychwstanie i Uwielbienie. Wówczas bowiem w Jezusie-człowieku manifestuje się majestat Boga²⁷. To misterium Chrystusa zostało ogłoszone przez apostołów pierwotnemu Kościołowi, a Kościół przekazał go wszystkim pokoleniom nie tylko poprzez głoszenie słowa Bożego, lecz także poprzez święte czynności, poprzez kult. Kult jest właśnie trzecim znaczeniem słowa *mysterium*. W misteriach kultu odnajdujemy osobę Chrystusa, Jego dzieło zbawcze, Jego skuteczność łaski, jak mówi św. Ambroży: „Znajduje Cię w Twoich misteriach” (*Apologia prophetae David* 58). Tak rozumiane misterium kultu jest czymś koniecznym dla chrześcijaństwa. Bez niego nie byłoby bowiem możliwe realizowanie misterium Chrystusa w kolejnych pokoleniach i nie byłby możliwy wzrost Kościoła. Te wszystkie trzy znaczenia słowa *mysterium* łączą się ze sobą i stanowią jedno. Bóg-Chrystus/Kościół-czynności sakramentalne to jest ta triada, która zawiera i wyjaśnia termin *mysterium (sacramentum)*²⁸. Sprawowanie misterium kultu powoduje uświęcenie uczestników liturgii, które Casel rozumie jako więź z Trójcą Świętą, jako zrodzenie z Boga, zaślubiny z Logosem-Oblubieńcem. Skutkiem tego uświęcenia-przebóstwienia jest upodobnienie się do Chrystusa. Z ideą przebóstwienia teolog wiąże element moralnego naśladowania Chrystusa, który jest oczywistą konsekwencją uobecnianego w misteriach chrześcijańskich zbawczego czynu (daru nowego życia). Takie ujęcie liturgii i „misterium” domaga się więc aktywnego współdziałania człowieka, które Casel nazywa pobożnością misteryjną²⁹. Casel podkreśla, że misterium

²⁷ Cenne poglądy Casela spotkały się także z opiniami krytycznymi ze strony niektórych teologów. „Zarzucano mu niedowartościowanie historycznego wymiaru życia Jezusa z Nazaretu. Jezus Chrystus ukazywany był przez niego głównie jako misterium Boga. Człowieczeństwo Jezusa odgrywało w jego chrystologii drugorzędna rolę. [...] Jezus ziemski pozostawiony został przez Casela chrześcijańskiej pobożności, natomiast w polu jego teologicznych zainteresowań znajdował się uwielbiony Chrystus, objawiający misterium Boga” (D o l a, jw. s. 34).

²⁸ Por. Casel. *Chrześcijańskie misterium kultyczne* s. 14-17; Pałęcki, jw. s. 94-96; Neunheuser (Triacca), jw. s. 1224.

²⁹ W pobożności tej Casel widzi dwa sposoby naśladowania Chrystusa. Pierwszy, moralny (lub obyczajowy), polega na naśladowaniu Chrystusa jako wzoru. Drugi, fizyczny, ma miejsce wówczas, gdy człowiek odwzorowuje w sobie mękę i zmartwychwstanie Chrystusa. Drugi spo-

chrześcijańskie nie może być rozumiane jedynie w kategoriach tajemnicy, którą można racjonalistycznie zgłębić. *Mysterium* bowiem to doświadczenie Bożych faktów, których nie można do końca poznać na drodze abstrakcyjnego rozważania. Staje się ono konkretne, widzialne, dotykalne i słyszalne w misteriach kultu w ciągu roku liturgicznego.

Takie spojrzenie na misteria Chrystusa znajdzie swoją kontynuację i rozwinięcie w oficjalnej nauce Kościoła. Pius XII w encyklice o liturgii *Mediator Dei* (1947), mówiąc o teologicznej istocie misteriów Chrystusa obecnych w roku liturgicznym, stwierdza, że rok liturgiczny „nie jest zimnym i bezwładnym przedstawieniem spraw, tyjących się minionych czasów, ani też prostym i czczym przypomnieniem wypadków z dawnych wieków. Jest to raczej sam Chrystus, który trwa w swoim Kościele i kroczy drogą ogromnego miłosierdzia swojego, którą rozpoczął za swego doczesnego życia, gdy przechodził dobrze czyniąc (por. Dz 10, 38), w tym najlitościwszym zamiarze, aby ludzie zbliżyli się do Jego tajemnic [misteriów] i nimi niejako żyli”³⁰.

Teologią misteriów Chrystusa zajmuje się również Sobór Watykański II. Chodzi głównie o stwierdzenia dotyczące natury liturgii, w której uobecnia się dzieło zbawienia. Sobór skupia swoją uwagę przede wszystkim na misterium paschalnym Chrystusa, wskazując, że jest ono dostępne dla wiernych w sakramentach inicjacji (por. KL 6). Misterium paschalne obejmuje i koncentruje w sobie całe zbawcze dzieło Chrystusa: misterium Jego zbawczej, Boskiej woli (por. Ef 1, 9), misteria *magnalia Dei* Starego Testamentu, misterium wcielenia, misterium przejścia poprzez mękę, ze śmierci do życia, zmartwychwstanie i wywyższenie po prawicy Ojca, misterium wylania Ducha Świętego i misterium Paruzji Pana. To wszystko jest teraz obecne, dostępne dla wiernych w misteriach kultu, w sakramentach inicjacji, w misterium pamiętki eucharystycznej, w *sacramenta paschalis*, mówiąc krótko: w *actiones sacrae* wszystkich celebracji liturgicznych. Cała liturgia zmierza do wypełnienia się zbawczego planu Boga w życiu Kościoła i w życiu

sób naśladowania może dokonać się tylko przy zjednoczeniu z Chrystusem, który przemienia istotę człowieka. Por. Pałęcki, jw. s. 99 n. Włączając liturgię („misterium kultu”) w „misterium Chrystusa”, które stanowi punkt dojścia i rzeczywistość całego Objawienia, Casel czyni z liturgii moment aktualizujący to Objawienie. Przez to przyznaje on liturgii centralne miejsce w teologii. Więcej, w świetle tej ekonomii Casel patrzy na teologię w ogólności i chce ją rozumieć nie jako refleksję nad sumą abstrakcyjnych prawd, lecz jako refleksję nad postępującą aktualizacją Bożego planu zbawienia. Stąd mówi się, że pojmuje on teologię jako „teologię misteryjną”. Por. S. Marsili. *Verso una teologia della liturgia*. W: *Anàmmesis*. T. 1: *La liturgia, momento storico della salvezza*. A cura di S. Marsili. Torino 1974 s. 78. Zob. B. Migut. *Teologia wierna misterium według Odon Casela OSB (1886-1948)*. „Roczniki Teologiczne” 52: 2005 z. 8 s. 261-275.

³⁰ Pius XII. *Encyklika o liturgii „Mediator Dei”*. Kielce 1948 s. 90.

każdego człowieka³¹. Pod pojęciem „misterium” zarówno Sobór Watykański II, jak i reforma posoborowa rozumie streszczenie zbawczego, historycznego planu Boga, jego realizację w historii ludu Izraela i wypełnienie w Jezusie Chrystusie, głównie w Jego śmierci i zmartwychwstaniu, oraz aktualizację tego wypełnienia w Kościele, w sprawowanej przez niego liturgii³².

4. „MISTERIUM” CHRYSTUSA WE WSPÓŁCZESNEJ REFLEKSJI TEOLOGÓW LITURGII

W zrozumieniu Chrystusowego misterium pomaga także współczesna refleksja teologów liturgii. Klasyczną postacią jest C. V a g a g g i n i, koncentrujący się w swojej teologii na historii zbawienia, której centrum jest misterium Jezusa Chrystusa³³. Przed Jezusem wszystko zmierzało ku Niemu jako wstępny zarys i przygotowanie. W Chrystusie wszystko się wypełnia. Po Chrystusie historia zbawienia dokonuje się w następnych pokoleniach. W ten sposób ludzie mogą uczestniczyć w życiu Bożym, które jest w Jezusie i które Jezus im udziela. Cała historia zbawienia jest procesem chrystyfikacji człowieka i świata, aby wszystko zostało ukształtowane na wzór Chrystusa. Dlatego też teologiczny sens liturgii Vagaggini oddaje jako „historię świętą – misterium Chrystusa ciągle w akcji”³⁴.

³¹ Por. Neunheuser (Triacca), jw. s. 1225 n. O uobecnianiu się misteriów Chrystusa w liturgii Kościoła Sobór wspomina także, mówiąc o roku liturgicznym: „Z biegiem roku Kościół odśladania całe misterium Chrystusa, poczynając od wcielenia i narodzenia aż do wniebowstąpienia, do dnia Pięćdziesiątnicy oraz do oczekiwania błogosławionej nadziei i przyjścia Pana. W ten sposób obchodząc misteria odkupienia, Kościół otwiera bogactwo zbawczych czynów i zasług swojego Pana, tak że one uobecniają się niejako w każdym czasie, aby wierni zetknęli się z nimi i dostąpili łaski zbawienia” (KL 102). Odnoszące się do misteriów Jezusa słowa: „uobecniają się niejako” trzeba tu interpretować jednak nie tyle w sensie jakiegoś nieśmiałego przypuszczenia, czy metafory, lecz w sensie trwałej rzeczywistości zbawienia. Por. S. C z e r w i k. *Homilia o misterium (misteriach) Chrystusa w cyklu roku liturgicznego*, „Przegląd Homiletyczny” 8:2004 s. 49-51. Misteria Chrystusa nie są zamknięte w przeszłości, lecz przychodzą do nas i angażują nas przez liturgię. Celebrowane w roku liturgicznym nie są one tylko rzeczywistością obchodzoną sakramentalnie, ale rzeczywistością zawsze nową i coraz głębiej wypełnioną, to jest przyjętą i przeżytą. Por. A. B e r g a m i n i. *Chrystus świętem Kościoła. Rok liturgiczny. Historia, celebrowanie, teologia, duchowość, duszpasterstwo*. Kraków 2003 s. 51 n.

³² Por. Neunheuser (Triacca), jw. s. 1227.

³³ Zob. C. V a g a g g i n i. *Il senso teologico della liturgia. Saggio di liturgia teologica generale*. Roma 1957.

³⁴ Takie zatem pojęcia jak: historia święta, misterium, misterium Chrystusa czy misterium Kościoła są dla niego nierozdzielnie ze sobą związane. W rzeczywistości bowiem oddają one tę

Według B. Neunheusera w liturgii wspólnota wierzących czyni własnymi misteria Chrystusa, które rozumie on jako wszystko to, czego Ojciec dokonał w Chrystusie dla naszego zbawienia³⁵. Po tej samej linii idzie R. Guardini, który mówi, że „Kościół się przebudza w swoich wiernych”³⁶. Wierni ci w celebracji eucharystycznej mogą wejść w bezpośrednią relację ze Zbawicielem. W formie kultowo-liturgicznej aktualizuje się bowiem, lecz nie jako duplikat historii, rzeczywistość Zbawiciela i Jego życia, który już raz istniał historycznie³⁷. Chodzi tu o wejście w szczególną rzeczywistość, w rzeczywistość „misterium”. W nim bowiem to, co dokonało się raz w historii, staje się ponadhistoryczne i permanentne. Ta ponadhistoryczna i permanentna rzeczywistość wkracza potem w historię ludzi. W akcji liturgicznej bowiem Chrystus jest obecny ze swoim życiem, śmiercią i zmartwychwstaniem w sposób duchowo-realny „między tymi, którzy są zebrani w Jego imię”. Jest przez nich „spożywany” i jest „w nich”³⁸.

V. Warnach, opierając się na Nowym Testamencie, rozumie słowo „misterium” jako stwórcze i zbawcze dzieło Boga, historycznie dokonane wobec ludzi w Chrystusie i obecnie dokonujące się w Kościele. Treścią tego dzieła jest odwieczny plan Boga, objawienie Boże, starotestamentalna obietnica i apostołskie przepowiadanie. Jest ono dostępne dla wiernych poprzez sprawowanie kultu i w ten sposób prowadzi ich do eschatologicznego wypełnienia³⁹. Z jednej strony, w swojej manifestacji zewnętrznej, „misterium” jest faktem historycznym – związanym z określonym czasem, z drugiej zaś strony, w swojej prawdziwej istocie, jest ono ponadczasowe – transcendentne wobec czasu⁴⁰.

samą rzeczywistość widzianą jedynie pod innym kątem. Por. Bergamini. *Chrystus świętem Kościoła* s. 52 n. Według Vagagniego zbawienie dokonuje się w postaci historycznej – przygotowanie i dokonana w przeszłości aktualizacja zbawienia, misteryjnej – terazniejsza aktualizacja zbawienia dokonująca się poprzez udział w misterium Chrystusa przede wszystkim w liturgii, lecz także poza nią w życiu moralnym wiernych oraz eschatologicznej – ostateczne wypełnienie w niebieskim Jeruzalem, ku któremu wszystko jest skierowane. Por. T. Stolz. „*La liturgia, celebrazione del mistero di Cristo. Pensiero teologico-liturgico di C. Vagagini*”. *Excerpta ex dissertatione ad Doctoratum in Facultate Theologiae Pontificiae Universitatis Gregoriana*. Roma 1987 s. 35-42.

³⁵ B. Neunheuser. *Der Beitrag der Liturgie zur theologischen Erneuerung*. „Gregorianum” 50:1969 s. 598.

³⁶ Neunheuser (Triacca), jw. s. 1228.

³⁷ Guardini stwierdza zatem, że oprócz historyczno-konkretnego istnienia Jezusa jest jeszcze inny sposób Jego egzystencji. Nazywa ją metahistoryczną koegzystencją Zbawiciela. Por. Neunheuser (Triacca), jw. s. 1228.

³⁸ R. Guardini. *L'essenza del cristianesimo*. Brescia 1939 s. 53n.

³⁹ Warnach, jw. s. 25.

⁴⁰ Warnach odnajduje w Nowym Testamencie takie znaczenia terminu *μυστήριον*: misterium jako Boży plan wobec świata i zbawienia („misterium pierwotne”); misterium stworzenia;

S. Marsili rozumie liturgię jako moment historii zbawienia, która jest misterium Chrystusa⁴¹. Liturgia jest więc obecnością Chrystusa⁴². Wychodząc od nr 5 Konstytucji o liturgii, konkretyzuje on, że liturgia jest aktualizacją misterium paschalnego. W ten sposób Pascha Chrystusa, czyli rzeczywistość dokonanej przez Niego Odkupienia, umiejscowiona zostaje w centrum historii zbawienia i w centrum liturgii⁴³. Podobny pogląd podziela A. M. Triacca, który rozumie liturgię jako celebrację zbawczego misterium dla życia człowieka. Celebracja liturgiczna pozwala lepiej rozumieć życie chrześcijańskie w odniesieniu do zbawczego misterium Chrystusa oraz obecność i działanie tego misterium w życiu⁴⁴. Liturgia zawiera zatem w sobie trzy elementy: *mysterium* (misterium Chrystusa), *actio* (celebrację liturgiczną) i *vita* (życie chrześcijańskie)⁴⁵.

Według A. Cuvy liturgia jest szczególną realizacją misterium Chrystusa, które uobecnia się w niej zarówno w swojej całości, jak i w poszczególnych elementach. Poszczególne elementy nie są traktowane nigdy jako zamknięte same w sobie, lecz w łączności z całym misterium Chrystusa. Znajdują swoje światło i podstawę w całości Chrystusowego misterium⁴⁶. Liturgia

zbawcze dzieło Chrystusa („misterium Chrystusa” w sensie ścisłym); misterium Kościoła; misterium kultu w słowie i sakramencie; rzeczywistość zbawcza w wiernych; eschatologiczne wypełnienie; misterium zła jako przeciwstawienie się Bożemu misterium. W a r n a c h, jw. s. 23 n.

⁴¹ S. Marsili. *La teologia della liturgia nel Vaticano II*. W: *Anàmnesis* t. 1 s. 91 n. „Liturgia w ujęciu Marsiliego przynależy do historii zbawienia, a w jej ramach jest na stałe złączona z rzeczywistością Kościoła. To dzięki niej dokonane w Chrystusie dzieło zbawienia człowieka i doskonałego uwielbienia Boga jest w Kościele nie tylko przepowiadane, ale też uobecnianie. Dzięki tajemnicy wcielenia Syna Bożego ponadczasowe dzieło odkupienia miało wymiar przestrzenny i czasowy. Liturgia jest kontynuacją tajemnicy wcielenia. Jest ona miejscem i sposobem uobecniania misterium zbawienia dokonanej w Chrystusie. [...] W czasie Kościoła, czyli na aktualnym etapie historii zbawienia, liturgia spełnia rolę Objawienia. Ukazuje ona bowiem i uobecnia całość historii zbawienia, jej centrum, czyli osobę Chrystusa i Jego zbawcze dzieło. Liturgia w perspektywie historiozbawczej jest też rzeczywistością eschatyczną, wyznaczając ostatni etap historii zbawienia” (B. Mi g u t. *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej*. Lublin 2007 s. 104-106).

⁴² Por. Marsili. *La teologia della liturgia nel Vaticano II* s. 92-96.

⁴³ Por. tamże, s. 97.

⁴⁴ Por. Mi g u t. *Teologia wierna misterium według Odon Casela* s. 273.

⁴⁵ Liturgia jest więc celebracją (aktualizacją) zbawczego misterium, aby ogarnęło ono życie chrześcijan, i zarazem celebracją życia chrześcijan w celu włączenia go w zbawcze misterium. Por. Mi g u t. *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej* s. 137-140.

⁴⁶ Taka zasada ma być uwzględniana, gdy liturgia akcentuje w misterium Chrystusa raz aspekt osobowy (osoba Chrystusa: chrystologia w sensie ścisłym), raz aspekt soteriologiczny (dzieło zbawcze dokonane przez Chrystusa – soteriologia). Zasada ta odnosi się także do różnorodnych tytułów soteriologicznych, jakimi posługuje się liturgia w odniesieniu do Chrys-

mówi wtedy o misterium Chrystusa czy to globalnie, czy też odnosząc się do jego różnych części. Wystarczy pomyśleć np. o epizodach historycznego życia Jezusa, które zostają przedstawione w ciągu roku liturgicznego, które są ukazane zarazem jako misteria jednego wielkiego misterium Chrystusa. W liturgii dokonuje się identyfikacja Jezusa historii z Chrystusem wiary. Jezus jest obecny w liturgii dlatego, że w niej aktualizuje się Jego misterium, raz już historycznie dokonane (por. KL 102). W liturgii zatem w każdym czasie misteria Chrystusa – różne aspekty jedyne, Chrystusowego misterium – stają się obecne dla pożytku wiernych⁴⁷. Dzięki urzeczywistnieniu w liturgii misteriów Chrystusa wierni mogą wejść z nimi w kontakt i mieć udział w zawartym w nich zbawieniu. Każde misterium Chrystusa było faktem zbawczym. Było skuteczne dla naszego zbawienia, komunikując nam łaskę sobie właściwą. Każde misterium Chrystusa nie przestaje być wydarzeniem zbawczym i nie przestaje komunikować nam właściwą sobie łaskę przede wszystkim poprzez celebrację liturgiczną, a zwłaszcza przez Eucharystię. W tej ostatniej bowiem rodzi się szczególna relacja wiernego z samą osobą Słowa Wcielonego, w którym istnieją i trwają wszystkie życiowe stany i zbawcze dzieła dokonane przez Niego w jego ziemskim życiu. Te poszczególne misteria Chrystusa nabierają szczególnej skuteczności w ich eucharystycznej aktualizacji⁴⁸.

Również M. Augé stwierdza, że historyczne misteria życia Chrystusa, które były osobistymi aktami Boga-człowieka, są rzeczywistością niezmienną,

tusa, aby naświetlić i Jego osobę i Jego dzieło (Słowo Boże, Syn Boży, Pośrednik, Odkupiciel, Kapłan). Ta sama zasada obowiązuje, gdy liturgia odnosi się do jednego z trzech wielkich elementów misterium Chrystusa: raz do preegzystencji Słowa, raz do Jego kenozy, raz do Jego uwielbienia. Por. A. C u v a. *Gesù Cristo*. DL s. 885.

⁴⁷ W jaki sposób stają się one obecne w liturgii, oddziałują na Kościół i na świat? Różni, współcześni autorzy opierają się z reguły na fakcie, że Jezus jest w tym samym czasie Bogiem i człowiekiem (teandryzm). Stąd wyprowadzają wniosek, że historyczne akty Chrystusa są tym samym nierozdzielnie aktami Syna Bożego. Nie są więc one poddane ograniczeniom czasu i miejsca i mogą być urzeczywistniane zawsze i wszędzie. Bardziej dokładnie opierają się oni na doktrynie św. Tomasza o permanentnym trwaniu zbawczych dzieł Chrystusa uwielbionego. Akty te dostosowują się do cnoty bóstwa Jezusa. To właśnie cnota bóstwa Chrystusa, sprawia, że człowieczeństwo Chrystusa było i jest narzędziem zbawienia dostępnym dla wszystkich czasów i miejsc. Stwierdza się także, że odkupieńcze dzieło Chrystusa jest rzeczywistością wiecznie aktualną. Jej aktualizacja w sakramentach powiązana jest z faktem, że już w historycznych aktach Chrystusowego odkupienia był obecny element wieczności lub trwałości, element transhistoryczny, który sakramentalizuje się w fakcie ziemskim (we właściwym sobie czasie) w widzialny akt Kościoła. Por. tamże s. 889 n.; E. S c h i l l e b e e c k x. *Chrystus sakrament spotkania z Bogiem*. Tłum. A. Zuberbier. Kraków 1966 s. 80-87.

⁴⁸ Por. C u v a, jw. s. 890 n.

ną, utrwaloną w uwielbionej egzystencji Pana. Tej trwałej rzeczywistości zbawienia doznajemy w obchodach roku liturgicznego, które zawsze koncentrują się w sprawowaniu Eucharystii⁴⁹.

*

Wywodzący się z kultury hellenistycznej termin „misterium” został przyjęty przez chrześcijaństwo i już w Nowym Testamencie służył do wyjaśnienia zamysłów Bożej woli oraz zbawczych dzieł Boga dokonanych w Jezusie Chrystusie. W teologii Ojców Kościoła termin ten staje się dosyć szybko centralnym pojęciem, za którego pomocą określali oni cały fenomen realizacji Bożego zbawienia w Chrystusie i w Kościele, szczególnie w jego aktach kultu, i równocześnie dla oznaczenia wielkości tych zbawczych dzieł Boga i ich nieprzeniknioności (por. Ef 3, 8). Nie dziwi zatem fakt, że teologowie współcześni i magisterium Kościoła przyjęli to pojęcie dla zilustrowania zbawczego dzieła Chrystusa oraz Jego proklamacji i aktualizacji w kulcie Kościoła, w całej działalności Kościoła i w codziennym życiu chrześcijan. Takie jest też właściwe znaczenie tego pojęcia. Misterium i misteria Chrystusa zatem to nie Jego tajemnicza nauka, lecz wydarzenia zbawcze, które domagają się przyjęcia w wierze. Sens tych wydarzeń nie wyczerpuje się w fakcie, że zaistniały one już raz historycznie. Muszą się one jeszcze zaktualizować w każdym człowieku indywidualnie przez zjednoczenie się z Chrystusem, a w Nim z innymi ludźmi. Zjednoczenie to dokonuje się w *hic et nunc* liturgii. Uwagi te są szczególnie ważne dla kaznodziei, którego zadaniem jest doprowadzić wiernych do udziału w zbawczych misteriach Chrystusa aktualizujących się w liturgii. Homilia jest bowiem zwiastowaniem „przedziwnych dzieł Bożych w historii zbawienia, czyli w misterium Chrystusa, które zawsze jest w nas obecne i działa, zwłaszcza w obrzędach liturgicznych” (KL 35).

⁴⁹ „L’anno liturgico nelle sue feste, infatti, celebra solo e sempre il mistero di Cristo come centro della storia salvifica. Quindi nella celebrazione liturgica il nostro tempo assume il valore di *kairos* o momento salvifico” (M. A u g é. *Teologia dell’anno liturgico*. W: *Anàmnesis*. T. 6: *L’anno liturgico: storia, teologia e celebrazione*. A cura di A. J. Chupungo. Genova 1988 s. 29 (por. s. 34); C z e r w i k. *Homilia o misterium (misteriach) Chrystusa* s. 51.

BIBLIOGRAFIA

- Czerwik S.: Zbawcze misterium Chrystusa i misteria Jego życia obchodzone w cyklu roku liturgicznego. „Anamnesis” 8:2002 nr 28 s. 9-20.
- Guardini R.: Predigten zum Kirchenjahr. Mainz 1998.
- Lodi E.: Liturgia della Chiesa: guida allo studio della liturgia nelle sue fonti antiche e recenti. Bologna 1981.
- Migut B.: Znaki Misterium Chrystusa. Historiozbawcze ujęcie sakramentów według Salvatore Marsiliego OSB (1910-1983). Lublin 1996.
- Misterium liturgii w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*. Red. J. J. Kopeć, H. Sobeczko, R. Pierskała. Opole 1995.
- Nadolski B.: Jezus Chrystus w „actio” liturgicznej. „Collectanea Theologica” 70:2000 z. 2 s. 114-120.
- Paquier R.: Traité de liturgique. Essai sur le fondement et la structure du culte. Neuchâtel 1954.
- Seweryniak H.: Tajemnica Jezusa. Warszawa 2001.
- Vagaggini C.: Presentazione. Lo spirito della Costituzione sulla Liturgia. W: Costituzione sulla sacra Liturgia. Testo latino e italiano. A cura di C. Vagaggini, S. Marsili. Torino 1964.

THE MEANING OF THE TERM *MYSTERIUM*
IN THE THEOLOGICAL-LITURGICAL REFLECTION

Summary

The Christian tradition and Liturgy have combined the term *mysterium* with the event of Jesus Christ. The very concept of *mysterium* is fairly often translated into Polish as “tajemnica” (“secret,”) therefore it may be taken to mean as some mysterious knowledge, a fact that in relation to Jesus could denote only His teaching not accessible and understandable to all. With this understanding of the term *mysterium* in mind, Christianity may easily be reduced to a worldview or moral system. It is therefore important to accurately understand the very concept of *mysterium* and evolution the word has gone through in the theological and liturgical reflection. The term *mysterium*, derived from Greek culture, was first borrowed by Christianity in as early as the New Testament it served to explain the plans of God’s will and the salvific works of God made in Jesus Christ. In the theology of Church Fathers this term fairly quickly becomes central, be means of which the Fathers defined the whole phenomenon of God’s salvation in Christ and the Church, especially in its acts of worship. They used it also to mark the greatness of God’s works of salvation and their inscrutable character (cf. Eph 3:8). Contemporary theologians and the magisterium of the Church have assumed this concept to illustrate the salvific work of Christ, His proclamation and actualization in the worship of the Church, in the whole activity of the Church, and in Christians’ daily life. Christ’s *mysterium* and *mysteria* are not therefore His mysterious teaching, but a salvific work that call for being accepted in faith. Such remarks are especially important for the preacher whose task is to lead the faithful to participation in the salvific *mysteria* of Christ actualized in the Liturgy, and in the mystic and existential unity with Him.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: Chrystus, misterium, liturgia, historia zbawienia, homilia, teologia liturgii.

Key words: Christ, mystery, the Liturgy, history of salvation, homily, theology of the Liturgy.